

Uluslararası Türk Hukuk Tarihi Kongresi
13-14 Mayıs 2016 - İstanbul

II. TÜRK HUKUK TARİHİ KONGRESİ BİLDİRİLERİ CİLT: I

E d i t ö r

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ

onikilevha
TÜRK HUKUK TARİHİ KONGRESİ BİLDİRİLERİ

YAYIN NO: 681

II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri Cilt: I

Editör: Prof. Dr. Fethi Gedikli

ISBN 978-605-152-469-6

1. BASKI - İSTANBUL, ARALIK 2016

© ON İKİ LEVHA YAYINCILIK A. Ş.

Adres : Prof. Nurettin Mazhar Öktel Sokak No: 6A Şişli / İSTANBUL

Telefon : (212) 343 09 02

Faks : (212) 224 40 02

Web : www.onikilevha.com.tr

E-Posta : bilgi@onikilevha.com.tr

Baskı/Cilt Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Büro Malz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Yıldız Mah. Çırağan Cad. No: 5 1 Nolu Mağaza
Beşiktaş / İstanbul
Tel: (212) 269 30 00
Sertifika No: 20179

İSLAM'DA İNSAN HAKLARI

Human Rights in Islam

*Abdullah DEMİR**

Giriş

İnsan hakları geçen yüzyılın en çok tartışılan, önemi her geçen gün artan konusu oldu ve yeni yüzyılda da olmaya devam ediyor. İnsanın olduğu her yerde insan haklarından bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla her konu bir şekilde insan hakları ile ilişkilendirilerek insan hakları içerisine alınabilir.

İnsanlık tarihi bir yönüyle insan hakları tarihidir denilebilir. Tarih boyunca insanlar bireysel olarak ve topluca birbirlerinin haklarını ihlal etmişlerdir. Hz. Adem'in oğlu Kabil'in kardeşi Habil'i öldürmesi, ilk insan hakkı ihlali kabul edilebilir.

Hak ve Özgürlükleri Kavramları

Hak, hukuk tarafından tanınan menfaat olarak tanımlanır. Özgürlük ise Batı hukukunda başkalarına zarar vermeyecek şeyleri yapabilmektir. İslam hukukunda kişinin kendisine ve başkasına zarar vermeyecek şeyleri yapabilmesi özgürlüktür. Çünkü insan kendi vücudunun mâliki değildir. İnsanın maddi ve manevi varlığı, Allah tarafından kendisine emanet olarak verilmiştir. Bu açıdan intihar etmek ya da başka şekilde vücut bütünlüğüne zarar vermek haramdır.

* Prof.Dr., Zirve Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. Nisa, 58.

Hak ve özgürlük kavramları genellikle benzer anlamlarda ve birbirinin yerine kullanılsa da aralarında önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Sözelimi özgürlük kişinin doğuştan sahip olduğu, Allah tarafından kendisine verilmiş değerlerdir. Hak ise hukuk sistemi tarafından tanınmış olan özgürlüklerdir. Buna göre devletlerin kanunlarında yer verdiği özgürlükler hak olarak kabul edilmektedir.

İslam'da İnsan Hak ve Özgürlükleri Kavramları

İslam'da insan hakları kavramı eşitlik ve adalet ilkeleri ile birlikte düşünülmektedir. İnsan haklarının tanınmasında Müslüman-gayrimüslim, zengin-fakir, âmir-memur herkes eşittir. Can, mal, namus, akıl ve dinin korunması açısından insanlar arasında *eşitlik ilkesi* esas kabul edilmiştir. İslam ülkesinde herkesin canları, malları, namusları, dinleri ve akılları koruma altındadır. *Adalet ilkesi* ise ehliyet ve liyakat göz önünde bulundurularak uygulanır. İnsanlara görev verilmesinde eşitlik değil, adalet ilkesi esas alınır ve layık olana görev verilir. Kur'an-ı Kerim'de emanetlerin ehline verilmesi yani kamu görevlilerinin belirlenmesinde adaletle hareket edilmesi emredilmektedir.¹ Benzer şekilde insanların emeğinin karşılığının verilmesinde de adaletle hareket edilir ve herkese emeğinin karşılığı verilir.

Hak ve özgürlük kavramları, görev kavramı ile de bağlantılıdır. Çünkü bizim için hak ve özgürlük olan şeyler, çoğu zaman başkaları için bir görev teşkil etmektedir. Mesela, çocuğun hakları anne-baba için bir görevdir; kadının hakkı koca için bir görevdir, vatandaşın hakkı devlet için bir görevdir. Bu sebeple meşhur raiyet hadisinde haklar yerine görev ve sorumluluklar üzerinde durulmuştur:

*"Hepiniz çobansınız ve hepiniz emriniz altındakilerden sorumlusunuz. Koca ailesinin çobanıdır ve onlardan sorumludur. Kadın evinin ve çocuklarının çobanıdır ve onlardan sorumludur. Devlet adamı da insanların çobanıdır ve raiyetinden sorumludur."*²

¹ Nisa, 58.

² Buhârî, Cum'a 11, İstikrâz 20, İtk 17, 19, Vesâyâ 9, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; Müslim, İmâre 20.

Batıda İnsan Haklarının Tarihi

İnsan hakları, hukuk devleti gibi kavramlar Batı hukuk sistemlerinde ortaya çıkmıştır. Avrupalılar kölelikten günümüzdeki insan hakları seviyesine gelene kadar asırlarca mücadele etmişlerdir. 1789 Fransız ihtilalinin sloganı olan “hürriyet, eşitlik ve adalet” kavramları, Batılı insanın canı pahasına insan hakları mücadelesi verdiğini göstermektedir.

Batı'da insan haklarının gelişme süreci oldukça sıkıntılı olmuştur. Batı ülkeleri, tüm insanları kapsayan evrensel insan hakları anlayışına ancak 20. Yüzyılın ikinci yarısından ulaşabilmiştir. Fransa, İngiltere, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri gibi Batılı ülkelerde insan hakları konusunda çeşitli bildiriler kabul edilmişse de dönem dönem iktidara gelen baskıcı yönetimler hak ve özgürlükleri çiğnemekten geri durmamıştır. Bu açıdan Batılıların insan hakları konusunda yaşadıkları en önemli problem, baskıcı yönetimlerin ortadan kaldıramayacağı hak ve özgürlüklerin kabul edilmesi olmuştur. Hitler, Mussolini, Lenin, Stalin gibi diktatörlerin hazırlamış oldukları kanunlar, hak ve özgürlükleri temelinden sarsmıştır. Bunun üzerine özellikle Almanya'da hukuk devleti ilkesi benimsenmiş ve kanunların eşitliğe, adalete ve insan haklarına uygun olması gerektiği üzerinde durulmaya başlanmıştır. Hukuk devleti ilkesine göre eşitlik, adalet, insan hakları gibi temel hukuk ilkelerinin varlığı, değiştirilemezliği ve ihlal edilmezliği esastır. Hangi yönetim iktidara gelirse gelsin bu ilkelere uymak zorundadır.

Batı'nın insan hakları serüveninde eşitlik, adalet, hukuk devleti gibi temel hukuk prensiplerinin kaynağı üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı filozoflar hukukun kaynağını sosyal sözleşme gibi muğlak bir kavramla temellendirmeye çalışmışlarsa da böyle hayali bir temel üzerine toplumu ayakta tutacak bir hukuk sisteminin kurulması mümkün olmamıştır. Pozitivizm, Marxizm gibi maddeci görüşler ise değiştirilemez, sabit temel hukuk prensiplerinin varlığını kabul etmezler, hukuku sosyal ve ekonomik şartların belirlediğini ileri sürerler.

Batı'da İslam'ın hukuk anlayışına yaklaşan teori, tabii hukuk görüşü olmuştur. Tabii hukuk görüşüne göre insanın ulaşmak için çaba harcadığı değişmez ve ideal hukuk kuralları mevcuttur. Tabii hukuk teorisinin

temsilcilerinden Burlamaqui, tabii hukuk kavramı ile bütün insanlar için Allah tarafından konulmuş genel kuralların kastedildiğini, insanların bu kanunu akılları ile keşfedeceklerini söylemektedir. Görüldüğü gibi Batı felsefesinin ağır basan maddeci tarafı ile oldukça zayıf olan maneviyatçı tarafı arasında yaşanan mücadele, hukukun değişmez ve ideal kurallara bağlı olmasına fırsat vermemektedir.

İnsan Hakları Beyannamesi

Avrupa tarihinde ilk insan hakları metni 1215 tarihli Magna Carta'dır. Bu belge ile İngiltere'de Papa III. Innocent, Kral John ve baronlar aralarında yetki paylaşımı yapılmış, bu arada sıradan insanlara da cüzi bazı haklar tanınmıştır. Aradan asırlar geçtikten sonra 1774 yılında Amerika kolonilerinin İngiltere'ye karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi başarı ile sonuçlandırılmış ve 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesi'nde yer alan insan hakları ilan edilmiştir. Amerikan bağımsızlık mücadelesi'nin de etkisi ile 1789 Fransız İhtilali gerçekleşmiş ve Fransa'da İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirisi ilan edilmiştir.

İkinci Dünya savaşına kadar Batı ülkelerinde insan haklarının kabulü yukarıda anlatıldığı şekilde her devletin kendi sınırları içerisinde kalmıştır. Devletler insan haklarını kendi iç meseleleri olarak görmüş ve insan haklarını vatandaşlarına verdikleri bir lütuf olarak görmüşlerdir. Nazizm, Faşizm gibi insanlık için tehlike arz eden rejimlerin Avrupa ülkelerinde iktidara gelmemesi, İkinci Dünya savaşında milyonlarca insanın ölmesi, Yahudiler ve Çingenler gibi bazı milletlere soykırım uygulanması insan haklarının dünya çapında bir mesele olarak düşünülmesini zaruri kılmıştır. Bunun için İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilatı 1948 tarihinde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni kabul etmiştir. Bu beyanname günümüzde hemen her ülkede kabul edilen insan hak ve özgürlüklerinin özeti gibidir. Otuz maddeden oluşan Beyanname'de temel haklar ve özgürlükler yer almıştır. Türkiye İnsan Hakları Beyannamesi'ni 6 Nisan 1949 yılında onaylamıştır.

İslam'da İnsan Hakları

İslam insan haklarının özelliklerinden birisi zaman, mekan ve kişi açısından evrensel nitelikte olmasıdır. Bu özellik İslam dininin evrensellüğünden kaynaklanmaktadır. İslam dini bütün insanların dini, Kur'an bütün insanların kutsal kitabı, Hz. Peygamber (sav) de bütün insanların peygamberidir. Dolayısıyla İslam dinine dayanan insan hak ve özgürlükleri de bütün insanlara hitap eden evrensel hak ve özgürlüklerdir.

İslami literatürde geniş anlamda kullanıldığında İslam kavramı, bütün ilahi dinleri kapsar. Bu anlamda Hz. Adem'den Hz. Peygamber'e (sav) kadar bütün peygamberlerin getirmiş oldukları ilahi hükümler, İslam dini olarak kabul edilir. İnsanlık tarihi boyunca ilahi dinler, bozulana kadar hukuk ve adaletin hakim kılındığı dönemleri temsil etmiştir. İslam'da insan hakları kavramına bu çerçeveden bakacak olursak, ilahi dinlerin bozulmadığı dönemlerde insan hak ve özgürlükleri alanında olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Buna karşılık ilahi dinlerden uzaklaşıldığı dönemlerde ise insan hakları ve özgürlükleri ciddi yaralar almıştır.

Esas itibarı ile Batı'da son bir iki asırda ortaya çıkmış olan insan hakları kavramının İslam dünyasındaki karşılıkları farklıdır. İslam dünyasında insan hakları ile ilgili kavramlar hürriyet, ismet, kul hakkı, adalet, nısfet, zulüm, zaruriyat vs.dir. Bunun dışında İslam dünyasında insan hak ve özgürlükleri tikel olarak ele alınmış, bunların korunması gerektiği temel metinlerde belirtilmiştir. Kadın hakları, çocuk hakları, köle hakları, fakirlerin hakları, gayrimüslimlerin hakları bunlardan bazılarıdır.

Hanefilere göre insanlar sırf insan olmaları itibarı ile hak ve özgürlüklere sahiptir. "İsmet ademiyetledir" külli kaidesi bunu ifade etmektedir. Şafiiler ise insan haklarını iman ve emana dayandırmaktadır. "İsmet iman ve eman ile dir" külli kaidesi de Şafiilerin insan hakları anlayışlarını göstermektedir.³

Beraat-ı asliye ilkesi de insan hakları ile yakından ilgilidir. Bu ilkeye göre özgürlük asıl, sınırlama istisnadır: "Eşyada asıl olan ibahadır." Huku-

³ Recep Şentürk, "Farklı Dünya Medeniyetlerinde İnsan Hakları", **Kur'an ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları**, İstanbul 2014, s. 25.

ka uygun şekilde sınırlamalar getirilmediği sürece insanlar bütün hak ve özgürlüklere sahip kabul edilir.

İslam dünyasında mezalim divanları, divan-ı adalet, Divan-ı Hümayun gibi insan haklarını koruyan kurumlar da geliştirilmiştir. İslam devletlerinde farklı isimlerle anılan bu kurumların başlıca görevlerinden birisi de insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve faillerinin cezalandırılmasıdır.

İslam ülkelerinde insan hakları ve hukuk devleti gibi kavramların ortaya çıkması Batılı ülkelerden farklı olmuştur. İnsan hakları ve hukuk devleti kavramları İslam ülkelerinde Batı'daki gibi bir mücadele süreci sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. İnsan haklarının özü olan hürriyet, eşitlik ve adalet ilkeleri, İslamiyet'in başlangıcından itibaren kutsal metinlerde değiştirilemez kurallar olarak yer almıştır. Batılılar ise insan hakları ile ilgili değişmez kuralları, 19. yüzyılda anayasaların ortaya çıkması ile kabul etmeye başlamışlardır.

İslam'da ise hukukun temel ilkeleri ve düzenlemeleri Kur'an ve sünnet ile sabitlenmiş, bu konuda tartışmaya yer bırakmamıştır. Uygulamada yaşanan aksaklıklar ise İslam hukukuna aykırı zorba uygulamalar olmaktan öteye geçememiştir. Bu açıdan özgürlük, eşitlik, adalet gibi temel hukuk ilkeleri konusunda sahip olduğumuz elmas düsturlar, Batılı ülkelerin zaman zaman parlayan, ancak çoğu zaman kırılmaktan kurtulamayan cam parçacıklarına tercih edilmelidir.

İslam'da insan haklarının kaynağı ilahîdir. Allah, insanı varlığa müdahale hakkı olan, yeryüzünde adaletle hareket edecek bir halife olarak yaratmıştır. "Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti"⁴. Yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratılan insana, Allah tarafından eşyanın isimleri öğretilmiş; böylece insan halifelik görevini yapabilmesi için gerekli donanımlarla mücehhez hale getirilmiştir.⁵ İnsanın hakları ve özgürlükleri, kendisine ihsan edilen bu donanımlar içerisinde bulunmaktadır.

⁴ Bakara, 30.

⁵ Bakara 31.

İnsana eşyanın isimlerinin öğretilmesi, aynı zamanda onun hak ve özgürlüklere sahip kılınması anlamına gelir. İnsanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratılması ise hak ve özgürlüklerin diğer boyutu olan insanın görevlerini ifade etmektedir. Yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratılan insan, adaletle hükmetmek ve diğer varlıklara haklarını vermekle görevlidir. İnsanın omzuna aldığı ağır yük, dağların kaldırmaktan çekindiği bir emanettir.

Sahip olduğu hakları ve özgürlükleri Yaratıcısı'ndan alan insan, madde itibariyle en güzel şekilde yaratılmış⁶; manası itibariyle ise kendisine gerekli olan kabiliyetler ikram edilmiştir.⁷

İnsan haklarının ilahi kaynaklı olması, onların beşer tarafından ortadan kaldırılamayacağı, değiştirilemeyeceği sonucunu doğurmaktadır. Yeryüzünde hangi devlet hüküm sürerse sürsün, hangi hukuk sistemi uygulanırsa uygulansın insan, yaratılıştan gelen bu hak ve özgürlüklere sahip olmaya devam edecektir. Devletlerin ya da insanların bu hak ve özgürlükleri uygulamamaları, onların varlığına engel değildir. Çünkü bu hak ve özgürlükler, Yüce Yaratıcı'nın beyanı olan Kur'an'da ve elçisi olan Hz. Peygamber'in (sav) sözlerinde değiştirilemez şekilde yer almıştır.

Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alan insan haklarının kanun maddesi olarak ifade edilmesi ise insanın ulaştığı medeniyet seviyesine göre farklılık göstermektedir. Sözgelimi Allah insanı hür olarak yarattığı halde, geçmiş devirlerde insanlar köleleştirilmiştir. Geçmişte kurulan devletler ise İslam devleti de olsa köleliği o dönemin gereği olarak kabul etmişlerdir. Zamanımızda ise İlahi Beyan'ın ruhuna uygun şekilde köleliğin insan fıtratına uymadığı gerçeği artık anlaşılmış ve devletler kanunlarında kölelikle ilgili düzenlemeleri kaldırmışlardır.

Veda Hutbesi

Dünya tarihinde insan hakları ile ilgili ilk metin Veda hutbesidir. Peygamber Efendimiz (sav) vefatından kısa bir süre önce miladi 632 yılında

⁶ Tin, 4.

⁷ İsra, 70.

Mekke’de yüz bin kadar insana Veda hutbesini irad etmiştir. Avrupa’da ilan edilen ilk insan hakları metni ise 1215 tarihli Manga Carta’dır. Veda hutbesi ile Manga Carta arasında 593 yıl bulunmaktadır. Konumuz olan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi ise 1948 tarihli ve Veda Hutbesinden 1316 yıl sonra kabul edilmiştir.

Veda hutbesinde **insan, aile, toplum ve bütün insanlığı** içine alacak şekilde hak ve özgürlükler ifade edilmektedir. Bu haklardan yaşama hakkı, mülkiyet hakkı ve ailenin korunması hakkı Veda hutbesinde açık bir şekilde ifade edilmektedir: “İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mukaddes bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.”

Cahiliye devrinde en fazla mağduriyete uğrayanlar kadınlar ve çocuklardı. O dönemde kadın hiçbir değeri olmayan bir eğlence aracı idi. Müşrikler kadını bir utanç vesilesi gördükleri için doğan kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Veda hutbesinde kadının sahip olduğu haklar ve özgürlükler, kadınların ve erkeklerin görevleri en güzel şekilde düzenlenmiştir:

“İnsanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Allah emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, onların aile yuvasını sizin hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Eğer razı olmadığınız herhangi bir kimseyi aile yuvanıza alırlarsa, onları te’dib edebilirsiniz. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, meşru bir şekilde, her türlü yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılamandır.”

Veda hutbesi cihanşümul bir insan hakları belgesi olarak bütün insanlığı içine alacak şekilde hakları da düzenlemiştir. İslam dinine göre din, dil, ırk, renk, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın bütün insanlar eşittir. Din, dil, ırk, renk ve cinsiyet sebebiyle üstünlük iddiasında bulunmak İslamiyet’e tamamen aykırıdır:

“Ey insanlar! “Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Adem’in çocuklarıdır, Adem ise topraktır. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi; kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvada, Allah’tan korkmaktır. Allah yanında en kıymetli olanınız O’ndan en çok korkanınızdır.”

Veda Hutbesi İle İnsan Hakları Beyannamesi’nin Karşılaştırılması

Her iki metin de konu itibarıyla insan hakları ile ilgili olmakla birlikte kaynak itibarı ile farklıdır. Veda Hutbesi ilahi kaynaktan gelmekte ve Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem tarafından beyan edilmektedir. İnsan Hakları Beyannamesi ise beşeri kaynaklı bir insan hakları metnidir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Birleşmiş Milletler insan hakları konusunda geçmişteki birikim ve tecrübeyi bir araya getirerek İnsan Hakları Beyannamesini hazırlamıştır.

Veda Hutbesinde yer alan haklar hem hukuki hem de dini mahiyette olan haklardır. Bu haklar İslam hukuku açısından bir hukuk kuralı olmasının yanında İslam dini açısından da din kuralıdır. Dolayısıyla İslam’a göre bir insan hakkını çiğnemek hem bir suç hem de günahıdır. Mesela, bir kadına işkence yapmak hem suç hem de günah olmaktadır. Batı hukukunda ise insan hakları ihlalleri suç olsa da günah değildir.

İslam hukukunda insan hakları başlangıcından beri evrensel mahiyettedir. Veda hutbesinde Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem bütün insanları muhatap almış ve “Ey İnsanlar!” diye sözlerine başlamıştır. Pek çok ayet ve hadis te “Ey İnsanlar!” diye başlar ve bütün insanlığı muhatap alır. Batıda ise insan hakları her ülkenin kendi sınırları içerisinde ortaya çıkmış, ancak konumuz olan İnsan Hakları Beyannamesi ile bütün insanları kuşatacak hale gelmiştir.

İnsan haklarının İslam dünyasında ve Batı ülkelerinde gösterdiği gelişme seyri de farklı olmuştur. İslam dünyasında insan hakları daha Hz. Peygamber aleyhisselatü vesselam döneminde ayet ve hadislerle tespit edilmiştir. Günümüzde dünya ülkelerinde kabul edilen insan hakları on dört asır önce İslam dini tarafından tespit edilmiştir. Müslümanlara

düşen ayet ve hadislerde yer alan insan haklarını yaşadıkları dönemin medeniyet seviyesine göre uygulamak olmuştur. Batıda ise insan haklarının bugünkü hale gelmesi çok sancılı dönemlerden geçilerek mümkün olmuştur. Batıda insan hakları İslam dünyasında olduğu gibi başlangıçtan itibaren bugünkü haliyle kabul edilmiş değildi. 1215 tarihli Magna Carta'da insanlara cüz'i bir kısım haklar verilmiş, daha sonra 18. Yüzyılda İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa gibi ülkelerde temel insan hakları metinleri kabul edilmiş, günümüzdeki anlamıyla insan haklarının kabulü ise 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi ile olmuştur.

Veda Hutbesi ile İnsan Hakları Beyannamesi arasındaki önemli bir farklılık da uygulamada olmuştur. İslam dünyasında insan haklarının tanınmasında değil uygulanmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Çünkü insan hakları İslamiyetin başından itibaren ayet ve hadislerle kabul edilmiş olduğu için Batıda olduğu gibi beyannameler hazırlayarak yeniden kabul edilmesine gerek kalmamıştır. Ancak bu hakların uygulanmasında Batı ülkelerindeki kadar olmasa da sıkıntılar yaşanmıştır. İnsanoğlu ibnüz-zaman olduğu için Müslümanlar da yaşadıkları dönemin medeniyet telakkilerine uymak yönünde iradelerini kullanmışlardır. Mesela İslamiyet demokrasi kültürüne benzer şekilde özgürlükçü bir yönetim tarzı getirmiş iken Emeviler döneminde diğer dünya ülkelerine uyularak monarşik yönetime geçmiştir. Diğer hak ve özgürlüklerde de Batı ülkelerinin yaşadığı bunalımlar kadar olmasa da zamanın şartları çerçevesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Batı ülkelerinde ise insan haklarının hem kabul edilmesinde hem de uygulanmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Çünkü Batıda insan haklarının yer aldığı İslam dünyasındaki ayet ve hadisler gibi temel metinler yoktu. Batı ülkelerinde insanlar yaşama hakkı, din ve vicdan özgürlüğü gibi en temel haklarını bile tırnakları ile kazıyarak aşama aşama elde etmişlerdir. Batıların bugünkü insan hakları seviyesine ulaşmaları 1215 tarihli Magna Carta'dan itibaren günümüze kadar sekiz asır sürmüştür.

İslam dünyasında adalet kavramı öne çıkarken Batıda insan hakları kavramının yaygınlaşması ilginçtir. Bunun sebebi ise İslam dünyasında insan haklarının kabulünde değil uygulanmasında sıkıntıların olmasıdır. Dolayısıyla İslam ülkelerinde vatandaşlar insan hakları değil zaten

var olan insan haklarının adaletli şekilde uygulanması talep etmişlerdir. Bunun için İslam alimleri idarecileri adaletli bir yönetime sevk etmek için Siyasetnameler, Nasihatnameler kaleme almışlardır. Batıda ise hak ve özgürlüklerin kabulünde sıkıntı olduğu için insanlar hak ve özgürlük talep etmişlerdir.

İslam dünyasında ve Batıda insan haklarının doğuşu ve gelişmesi tamamen farklı olmakla birlikte Avrupa ülkelerinin İslam ülkelerini doğrudan veya dolaylı olarak sömürge haline getirmeye başlamaları ile yeni bir dönem başlamıştır. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren İslam dünyasında Batılı ülkelerin insan hakları anlayışı hakim olmaya başlamıştır. İslam ülkeleri sömürge olmaktan kurtulup bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da insan hakları konusunda Batı'nın baskısından kurtulamamışlardır. Halen dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi İslam ülkelerinde de Batı'nın insan hakları anlayışı hakim olmaya devam etmektedir. Buna karşılık İslami hassasiyete sahip olanlar yukarıda anlatıldığı gibi hak ve özgürlüklerin İslamiyetin kendisinde zaten var olduğu görüşünden hareketle farklı bir hak ve özgürlük anlayışı ortaya koymaktadırlar. Veda Hutbesi Dünya tarihindeki ilk insan hakları metni olarak bu görüşün en sağlam delilini teşkil etmektedir.

İnsan Haklarının Sınıflandırılması

İslam hukuku en genel hatları ile dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunmasını hedefler. Bu hedeflere göre İslamda insan haklarını aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz:

Dini Hak ve Özgürlükler

Esas itibari ile dinler insanlık tarihi boyunca hak ve özgürlüklerin kaynağı ve koruyucusu olmuşlardır. Dinler asli özelliklerini kaybedip bozulmaya başlayınca hak ve özgürlükleri sınırlandırabilmiş ve ortadan kaldırmışlardır. İslam dini, Kur'an ve hadis gibi temel kaynaklarına bağlı kaldığı takdirde, hak ve özgürlükleri korumuştur.

İslam dini, Müslümanlara ve gayrimüslimlere inanç ve ibadet özgürlüğü tanımıştır. “Dinde zorlama yoktur”⁸, “Sizin dininiz size, onların dini onlarıdır”⁹ gibi ayetlerde ve benzeri hadislerde, İslam dininin kabul edilmesinde zorlama olmadığı ifade edilmektedir. Bu inanç ve ibadet özgürlüğü sebebi İslam ülkelerinde gayrimüslimler daha İslam’ın ilk asırlarından günümüze kadar inançlarını koruyarak yaşayabilmişlerdir.

İslam’a göre dini kabul etmede bir zorlama olmamakla birlikte, kabul ettikten sonra o dini terk etmek yasaklanmıştır. Bir Müslümanın dinini terk etmesi irtidat yani dinden dönme suçu sayılmış ve ölüm cezası ile cezalandırılmıştır. Bunun sebebi din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlamak değil, devletin ve toplumsal düzenin temelini oluşturan İslam dininin korunmasıdır. Zira İslam dini devletin ve toplumun dayandığı temel yapı olduğu için, kamu düzenini korumak amacı ile dinden dönmek yasaklanmıştır. Bununla birlikte özel hayatın gizliliği esas olduğu için kimseye dinini yaşama konusunda baskı yapılmamıştır.

Yaşama Hak ve Özgürlükleri

Dini inanç ve ibadet özgürlüklerinden sonra önem bakımından ikinci sırada gelen yaşama hak ve özgürlükleridir. Bunlar içerisinde en önemlisi yaşama hakkıdır. Yaşama hakkı ayet ve hadislerde korunması gereken en önemli haklardan biri olarak anlatılmış, insan öldürmek büyük günah ve suç olarak tanımlanmıştır. İslam hukukuna göre bir insanı kasten öldürmenin cezası kısas olarak öldürülmeştir:

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı.”¹⁰; “Savaş gibi haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Haksız yere öldürülen kimsenin velisine hakkını alması için yetki verdik. O da artık öldürmekte ileri gitmesin.”¹¹

⁸ Bakara, 256.

⁹ Kafirun, 6.

¹⁰ Bakara, 178.

¹¹ İsra, 33.

Yaşama hak ve özgürlüklerinden birisi de vücut bütünlüğünün korunmasıdır. Bir insanı öldürmek yasak olduğu gibi onun vücut bütünlüğünü ortadan kaldıracak şekilde zarar vermek de yasaktır.

*"Biz Tevrat'ta onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşı kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşı ödeşme yazdık. Ancak kim hakkından vaz geçerse, bu onun günahlarına kefarete olur."*¹²

İslam dini, yaşama hakkının en fazla ihlal edildiği savaşları da kural ve kaidelerle düzenlemiştir. Savaşlarda kanun ve kurallar devre dışı kaldığı için en fazla hak ihlalleri savaş zamanlarında yaşanmaktadır. Bu ihlallerin önüne geçmek için savaş hukuku çerçevesinde kanun ve kurallar belirlenmiştir. Buna göre savaşlarda ya da savaş dışı durumlarda soykırım yapılamaz. Savaş halinde kaçanlar ve yaralıları öldürülmez. Fiilen savaşa girmeyen kadınlar, çocuklar, din adamları ve işçiler öldürülmez. Hayvanlara ve bitkilere zarar verilmez.¹³

Düşünme ve İfade Özgürlükleri

Dinin ve hukukun korumayı hedeflediği üçüncü unsur akıldır. Din ve hukuk, akıllı olan insanları muhatap alır. Deliler, bunaklar, çocuklar, uyuyanlar, sarhoşlar dini ve hukuki açıdan sorumlu sayılmazlar. Bu açıdan akıl, düşünme ve düşündüklerini ifade etme özgürlükleri dinin ve hukukun temelinde yer alan özgürlüklerdir.

Düşünme ve düşündüklerini ifade etme özgürlüğünün önemli bir unsuru, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker yani iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama görevidir. Bir Müslüman kötü bir şeyle karşılaştığı zaman, o kötülüğü gücü yeterse eli, yetmezse dili ile engellemelidir. Buna da gücü yetmezse o kötülüğe karşı kalbinden buğz etmelidir.¹⁴

¹² Maide, 45.

¹³ Belkıs Konan, "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XV, Yıl 2011, Sayı 4, s. 260.

¹⁴ "Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğuz etsin. Artık bu kadarı imanın en zayıf mertebesidir." Müslim, İman, 78.

İyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama görevi meşru muhalefet hakkı olarak da isimlendirilebilir. Meşru muhalefet hakkı, hukuk dairesi dışına taşmadan insanların, toplumun ve devletin icraatlarını eleştirebilmektir. Meşru muhalefet hakkı, insanların, toplumun ve devletin daha iyiye doğru gitmesi için çok önemlidir. Bir toplumda ve devlette meşru muhalefet kanalları tıkandığı takdirde, insanlar illegal, kanundışı yollara sapmak zorunda kalırlar. İnsanların yasadışı yollarla kendilerini ifade etmek istemelerinin sebeplerinden birisi de meşru muhalefet hakkının kısıtlanması ya da ortadan kaldırılmasıdır.

İslamiyetin ilk dönemlerinde iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama görevi hakkı ile yerine getirilirken, Emevilerden itibaren hilafetin saltanatı dönüşmesinden itibaren bu görev tam anlamı ile yerine getirilemez olmuştur. Hükümdarlardan korkan insanlar bu görevi tam olarak yerine getiremez hale gelmişlerdir. Halbuki iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama, Müslümanlar için sadece hak değil, aynı zamanda bir görev, bir farzdır.¹⁵ “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”¹⁶ ayeti bunu farz olarak Müslümanlara emretmektedir.

Aile Hak ve Özgürlükleri

İslam hukukuna göre herkes aile kurmak, evlenmek ve çocuk sahibi olmak hakkına sahiptir. Bireyler ailenin temelini oluşturduğu gibi, aile de toplumun temelini oluşturur. Maddi ve manevi açıdan sağlıklı bireyler, sağlıklı aileleri ve sağlıklı aileler de sağlıklı toplumları meydana getirir.

“İçinizden bekarları, köle ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer fakir iseler, Allah onları lütfu ile zenginleştirir.”¹⁷; “Kadınlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbise gibisiniz.”¹⁸; “Gençler! İçinizden aile geçindirebilecek güçte olanlar evlensin. Çünkü evlilik gözü

¹⁵ Osman Kesioğlu, *İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları*, İzmir 1996, s. 135.

¹⁶ Ali İmran, 104.

¹⁷ Nur, 32.

¹⁸ Bakara, 187.

haramdan sakındırır, iffeti daha iyi korur. Evlenmeye gücü yetmeyenler ise oruç tutsun. Çünkü oruç şehveti kırar.”¹⁹; “Evlenmek benim sünnetimdir. Sünnetimden yüz çeviren benden değildir. Evleniniz, çünkü ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim.”²⁰ gibi ayet ve hadislerle evlilik teşvik edilmiştir.

Aile haklarının önemli bir bölümünü de çocuk hakları oluşturmaktadır. İslam hukukuna göre çocuk hak ehliyetine sahip olarak doğar, yedi yaşında temyiz kudretine ulaşır, ergenliği ile birlikte tam ehliyetli olur. Yeni doğan çocuk iyi bir isim verilmesi, akıka kurbanı kesilmesi, iyi bir şekilde bakılması, güzel bir şekilde eğitilmesi, malları varsa korunması gibi temel haklara sahiptir. Ergenliğe ulaşana kadar bu şekilde haklarla korunan çocuk ergen olduğu zaman tam ehliyete sahip olur, her türlü hukuki işlemi kendi başına yapabilir.

Kadın hakları da aile hak ve özgürlükleri içerisinde yer almaktadır. İslam dini kadını, erkek ile aynı statüde kabul etmekle birlikte, kadın ve erkeğin kendine has özelliklerinden dolayı bazı farklı düzenlemeler getirmiştir. Esas itibarı ile kadın da erkek gibi dini, hukuki, insani, siyasi, ticari hak ve özgürlüklere sahiptir. Bununla birlikte kadının kendisine has bazı özelliklere ve erkeğin de kendisine has bazı özelliklere sahip olması sebebi ile hak ve özgürlüklerde bazı farklılıklar söz konusu olmuştur. Erkeğin birden fazla kadınla evlenebilmesi, bir erkek şahide karşılık iki kadın şahidin istenmesi bu farklılıklardandır. Kadının erken ergenliğe ulaşarak erken doğurganlık yeteneğini kaybetmesi, buna karşılık erkeğin geç ergenliğe ulaşmakla birlikte çok ileri yaşlara kadar baba olabilmesi, birden fazla kadınla evliliği gerektiren sebeplerden birisidir. Ayrıca savaşların çok olduğu dönemlerde sahipsiz kalan kadın ve çocukların korunup kollanması için de birden fazla evlilik gerekli görülmüştür. Diğer taraftan bir evlilikle yetinen toplumlarda erkek ve kadınların çoğunlukla zina gibi gayrimeşru yollara sapmaları aileyi ve toplum düzenini bozmaktadır. Bu açıdan birden fazla kadınla evlenebilme seçeneği, insanların meşru dairede kalmaları yönüyle daha uygundur.

¹⁹ Buhari, Nikah 3; Savm 10; Müslim, Nikah 1.

²⁰ İbn Mace, Nikah 1.

İslamiyet'in kadın hakları ile ilgili getirdikleri ileri seviyede olmasına rağmen, İslam tarihi boyunca geleneklerden kaynaklanan önemli kısıtlamalar söz konusu olmuştur. Geleneklerden kaynaklanan bu kısıtlamalar sanki İslam dininin gereği gibi düşünülmüştür. Halbuki İslamiyet kadın ve erkeğin durumuna uygun olarak hak ve özgürlükleri tanımıştır. Gelecekte kaynaklanan sınırlamaları ortadan kaldırarak, İslamiyet'in kadına tanıdığı hakların kabul edilerek uygulanması gerekmektedir.

Aile ile ilgili haklardan birisi de özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığı hakkıdır. İslamiyet insanların özel hayatlarının gizli kalmasını esas alır, özel hayatın araştırılmasını yasaklar. Kişinin özel hayatı diğer insanlara ve topluma zararlı olmazsa, devlet tarafından müdahale söz konusu olmaz. "Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın."²¹; "Ey iman edenler, evlerinizden başka evlere, yakınlık kurup (izin almadan) ve (ev halkına) selam vermeden girmeyin. Bu sizin için daha hayırlıdır; umulur ki öğüt alıp düşünürsünüz. Eğer orada kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar artık oraya girmeyin; ve eğer 'Dönün' denirse, siz de dönün, bu sizin için daha temizdir."²²

Ekonomik Hak ve Özgürlükler

Ekonomik haklar içerisinde en önemlisi mülkiyet hakkıdır. İslamiyet mülkiyet hakkını kabul etmiş ve korumuştur. Buna göre herkes malını istediği gibi kullanma hakkına sahiptir. Ancak mülkiyet hakkı, başkasının hakkına dokunursa, kullanımı sınırlandırılır. Mülkiyet hakkını kullanırken, komşuların mallarına zarar verilemez. Mesela, bir kimse malı üzerinde mülkiyet hakkını kullanırken, komşu binanın zayıflamasına veya yıkılmasına yol açamaz. Mülkiyet hakkı, kamu yararı sebebi ile devlet tarafından da sınırlandırılabilir. Bazı bina ve araziler kamu yararı sebebi ile

²¹ Hucurat, 12.

²² Nur 27-29.

kamulaştırılabilir. Komşuluk hukukundan başka, şuf'a ve irtifak hakları sebebi ile de mülkiyet hakkı kısıtlanabilir.²³

Ekonomik haklardan birisi de çalışma hakkıdır. İslamiyet çalışma hakkı çerçevesinde herkesin meşru dairede istediği işte çalışmasına imkan vermiştir. Kişinin alın teri ile elde ettiği kazanca kimse müdahale edemez. Tasarruf ve teşebbüs özgürlüğü herkese tanınmıştır. Özel teşebbüs esas olmakla birlikte, sosyal adaleti sağlayacak tedbirlerin de alınması gerekir. Herkes meşru dairede her türlü işi ve ticareti yapma hakkına sahiptir. Devlet özel teşebbüsü artıracak, sosyal adaleti sağlayacak, çalışma hürriyetini temin edecek her türlü imkanı hazırlar. Bunun için devlet yolların güvenliğini sağlar. Soyulan tüccar ve vatandaşların zararlarını tazmin eder.²⁴ Böylece vatandaşın çalışma hak ve özgürlüğünü tam manası ile kullanmasını sağlamış olur.

Sonuç

Geçen yüzyılda bir taraftan çok büyük insan hakları ihlalleri olurken, diğer taraftan da çok önemli insan hakları gelişmeleri yaşanmıştır. Belli başlı insan hakları metinleri geçen yüzyılda kabul edilmiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda da insan hakları ihlalleri yaşanmaya devam etmekte, dolayısıyla insan hakları önemini korumaktadır. İnsan haklarının en fazla yaşandığı ülkeler ise maalesef İslam ülkeleridir. Bu açıdan Müslümanlar olarak insan haklarına çok daha fazla önem vermemiz gerekmektedir.

²³ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, İstanbul 2006, s. 203.

²⁴ Ekinci, s. 203.